

XIAZM QOFIYA TASHKIL QILUVCHI VOSITA SIFATIDA

D.A.Raxmatova¹

1. Samarqand davlat universiteti dotsenti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Orcid:0009-0005-8316-360X,

Mas'ul muallif: Raxmatova Dilfuza Axmedovna, Samarqand davlat universiteti dotsenti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Orcid:0009-0005-8316-360X.

e-mail: E-mail: raxmatovadilfuza99@gmail.com

Accepted: 11 Avgust 2026

Published: 11 Avgust 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Raxmatova, D. A. XIAZM QOFIYA TASHKIL QILUVCHI VOSITA SIFATIDA / D. A. Raxmatova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 7, № 2. — B. 239–242.

Annotatsiya. Ushbu maqolada xiazm (chiasmus) – parallel elementlarning o'zaro chatishuviga asoslangan ritorik figura – she'riy matn tuzilishida qanday shakllantiruvchi (poetik) funksiyani bajarishi tahlil qilinadi. Xiazmning ritmik, sintaktik, semantik va kompozitsion darajadagi roli, shuningdek, uning she'riy tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytirishdagi ahamiyati ochib beriladi. Maqolada mumtoz va zamonaviy o'zbek she'riyatidan olingan misollar asosida xiazmning badiiy-estetik salohiyati ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: xiazm, she'riy sintaksis, parallelizm, ritm, kompozitsiya, she'riy figura, badiiy ifoda.

ХИАЗМ КАК СРЕДСТВО ОРГАНИЗАЦИИ РИФМЫ

Аннотация. В данной статье анализируется стихообразующая функция хиазма – риторической фигуры, основанной на крестообразном расположении параллельных элементов, – в структуре поэтического текста. Раскрывается роль хиазма на ритмическом, синтаксическом, смысловом и композиционном уровнях, а также его значение в расширении выразительных возможностей поэтического языка. На примерах из узбекской классической и современной поэзии демонстрируется художественно-эстетический потенциал хиазма.

Ключевые слова: хиазм, поэтический синтаксис, параллелизм, ритм, композиция, поэтическая фигура, художественное выражение.

CHIASMUS AS A RHYME-FORMING DEVICE

Abstract. This article analyzes the poetic-forming function of chiasmus – a rhetorical figure based on the crosswise arrangement of parallel elements – in the structure of poetic texts. The role of chiasmus at the rhythmic, syntactic, semantic, and compositional levels, as well as its importance in expanding the expressive capabilities of poetic language, is revealed. Based on examples from classical and modern Uzbek poetry, the artistic and aesthetic potential of chiasmus is demonstrated.

Keywords: chiasmus, poetic syntax, parallelism, rhythm, composition, poetic figure, artistic expression.

Kirish. Badiiy nutqda qofiya she'riy asarning ohangdorligi, musiqiyliigi va estetik ta'sirchanligini ta'minlovchi muhim poetik vositalardan biridir. Qofiya nafaqat misralar o'rtasidagi tovush uyg'unligini yuzaga keltiradi, balki badiiy matnning mazmunini yaxlitligi, emotsional-ekspressiv bo'yoqdorligi hamda muallif g'oyasining ta'sirchan ifodalanishiga xizmat qiladi. Zamonaviy o'zbek she'riyatida an'anaviy qofiya tizimi bilan bir qatorda ichki qofiya, assonans, alliteratsiya va boshqa fonopoetik vositalarning faol qo'llanilishi she'rning badiiy imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda.

Xiazm (grekcha "chiasmus") ikki yonma-yon gapda (yoki so'z birikmasida) sintaktik parallelizm tarzida qo'llanuvchi, ikkinchi gapda esa birinchi (xi) harfi shaklida namoyon bo'luvchi uslubiy figuradir. Boshqacha aytganda, xiazm, bu bir xil sintaktik qolipdagi qismlarning ikki qo'shni gapda "but(krest)" shaklidagi joylashuvidir [1.325]. Diqqat-e'tibor bilan qaraydigan bo'lsak, xiazmga berilgan ushbu ta'rifning to'liq emasligi, unda bu uslubiy figuraning barcha qirralari qamrab olinmaganligini ko'rishimiz mumkin. Ushbu ta'rifda, ko'proq, bu figuraning shakili tomoniga e'tibor qaratilgan. Bu vositaning komponentlaridan biri sifatida keluvchi ikkinchi gapda birinchi gapni tashkil etuvchi qismlarning teskari tartibda joylashuvi talab etilar ekan, bunday aks tartib qismlarning qaysi jihatlarida yuzaga chiqishi lozim: gap bo'laklarining o'rnidami, sintaktik vazifasidami, yoki ular ifodalagan ma'nolardami, degan savol tug'iladi. Shu o'rinda alohida ta'kidlash lozimki, yuqoridagi ta'rifdan ushbu savollarga javob topish ancha mushkul.

Fikrlarimizni xiazm usuli yordamida shakllangan quyidagi nutq ko'rinishiga tatbiq etib ko'raylik:

Topmoq yo'qotmoqdir,

Yo'qotmoq - topmoq (Muhammad Yusuf) [2. 7].

Xiazm she'riy nutqda o'ziga xos poetik vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. U sintaktik va semantik birliklarning ko'zgusimon joylashuvi orqali badiiy ta'sir kuchini

oshiradi. Xiazm ayrim hollarda qofiyaviy uyg'unlikni kuchaytirish, misralar o'rtasidagi ritmik va intonatsion mutanosiblikni ta'minlash hamda poetik kompozitsiyani mustahkamlash vazifasini bajaradi [6.250]. Shu bois xiazmni qofiyani tashkil qiluvchi vositalardan biri sifatida o'rganish poetik tilning fonetik, sintaktik va semantik xususiyatlarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Mazkur maqolada xiazmning qofiya hosil qilishdagi o'rni, uning badiiy-estetik vazifalari hamda o'zbek she'riyati namunalari namoyon bo'lish xususiyatlari lingvopoetik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Maqolaning maqsadi xiazmning qofiyaviy tizimni shakllantirishdagi o'rni va poetik ifoda imkoniyatlarini ilmiy asosda yoritishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Antik ritorika vakillari, xususan, Aristotel va Kvintilian asarlarida nutqning ifodaliligini oshiruvchi usullar qatorida xiazmga oid dastlabki nazariy qarashlar uchraydi. Keyingi davrlarda Roman Yakobson, Jan Koen va boshqa strukturalist olimlar badiiy matnning simmetrik tuzilishi hamda takrorlarning poetik funksiyasini tahlil qilish jarayonida xiazmning o'ziga xos xususiyatlarini yoritganlar. Ularning tadqiqotlarida xiazm matnning semantik yaxlitligini ta'minlovchi hamda ritmik-kompozitsion tuzilishini mustahkamlovchi vosita sifatida baholanadi [10. 122].

Turkiy va o'zbek adabiyotida badiiy tasvir vositalari, poetik sintaksis hamda she'riy nutq masalalari yuzasidan olib borilgan tadqiqotlarda ham xiazmga ma'lum darajada e'tibor qaratilgan. O'zbek adabiyotshunoslari va tilshunoslari she'riy matnning sintaktik qurilishi, parallelizm, takror, inversiya va boshqa stilistik vositalarni tahlil qilish jarayonida xiazmning badiiy-estetik imkoniyatlarini yoritib berganlar. Biroq xiazmning aynan qofiya tashkil qiluvchi vosita sifatidagi funksiyasi alohida tadqiqot obyekti sifatida yetarli darajada o'rganilmagan.

She'riyat nazariyasiga oid ilmiy ishlarda qofiyaning fonetik, morfologik va leksik xususiyatlari keng tadqiq etilgan bo'lsa-da, qofiya hosil bo'lishida sintaktik simmetriya va xiazmning o'rni nisbatan kam yoritilgan. Zamonaviy poetik tadqiqotlarda esa badiiy matnning struktur-semantik tahliliga bo'lgan qiziqish ortib borayotgani xiazmning qofiya va ritmni tashkil etishdagi rolini chuqurroq o'rganish zaruratini ko'rsatadi. Shu bois mazkur tadqiqotda xiazmning nafaqat sintaktik yoki stilistik hodisa, balki she'riy matnda qofiya tizimini shakllantirish, ritmik uyg'unlikni ta'minlash va badiiy-estetik ta'sirchanlikni kuchaytiruvchi vosita sifatidagi funksiyalari tahlil qilinadi. Bu esa mavzuning ilmiy dolzarbligini belgilaydi hamda mavjud tadqiqotlarni yangi nuqtai nazardan to'ldirish imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot lingvopoetik va stilistik yondashuv asosida amalga oshirildi. Tadqiqot jarayonida xiazmning she'riy matndagi qofiya hosil qilishdagi funksiyasini aniqlash maqsadida tavsifiy, qiyosiy-tahliliy, struktur-semantik hamda kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning empirik materialini o'zbek she'riyati namunalari tashkil etadi. She'riy matnlarda uchraydigan xiazm konstruksiyalari aniqlanib, ularning sintaktik qurilishi, semantik xususiyatlari hamda qofiya va ritmni shakllantirishdagi o'rni tahlil qilindi. Shuningdek, xiazmning boshqa poetik vositalar bilan o'zaro munosabati va badiiy-estetik funksiyasi ham o'rganildi.

Tahlil jarayonida xiazmning matn kompozitsiyasini tashkil etish, ritmik uyg'unlikni kuchaytirish va qofiya tizimini boyitishdagi ahamiyati ilmiy-nazariy manbalar hamda she'riy misollar asosida asoslab berildi. Olingan natijalar umumlashtirish va ilmiy xulosalar chiqarish metodlari yordamida tizimlashtirildi. She'riyat tilining eng muhim xususiyatlaridan biri uning ifoda vositalarining ko'p qatlamliligi va ritmik-sintaktik tashkiliyligidir. Har bir she'riy matn o'ziga xos ichki qonuniyatlarga bo'ysunadi, bu qonuniyatlar esa turli poetik figuralar orqali amalga oshiriladi. Shu figuralar ichida xiazm (yun. chiasmos – o'zaro kesishish) alohida o'rin tutadi, chunki u nafaqat til elementlarining, balki ma'no, ovoz va ritmning ham murakkab o'zaro bog'lanishini yuzaga keltiradi. Xiazmning she'riy matndagi vazifasi ko'p asrlar davomida olimlar diqqat markazida bo'lgan. Antik davr ritorikasidan tortib hozirgi zamon poetikasigacha bu figura turli darajada o'rganilgan. Biroq xiazmning she'riy shakllantiruvchi funksiyasi, ya'ni uning she'rning umumiy qurilishiga, ohangdorligiga va mazmuniy yaxlitligiga ko'rsatadigan ta'siri hali to'liq yoritilmagan. Aynan shu bo'shliqni to'ldirish maqolaning asosiy maqsadi hisoblanadi.

Xiazm – bu ikki yoki undan ortiq parallel sintaktik qurilmaning o'zaro teskarisiga joylashtirilishi, ya'ni A B / B A yoki A B C / C B A kabi sxema bo'yicha tashkil etilgan figuradir. Ritorikada u antiteza va parallelizm bilan chambarchas bog'liq, lekin ulardan farqli o'laroq, xiazmda elementlarning o'rni almashinishi natijasida yangi ma'no va ta'sir hosil bo'ladi.

Har qanday nutqiy hodisa zaminida, albatta, shakily va mazmuniy jihatdan birlashuv mavjud bo'lishi bizga ma'lum. Bu fikrni xiazm usuliga ham tatbiq etadigan bo'lsak, ushbu masalaning tub mohiyatiga yanada chuqurroq kirish imkoniga ega bo'lamiz. Har bir qutbda shakl va mazmun koordinatalarining o'zaro tutashuvidan hosil bo'luvchi nuqta (xiazm usulining bir komponenti) o'rni boshqa qutblarda hosil bo'lgan nuqtalar koordinatalariga muvofiq teng bo'lishi talab etiladi.

Yuqorida berilgan misolni chizma asosida tahlil qilamiz:

A C

Topmoq yo'qotmoq

D B

Yo'qotmoq topmoq [2. 8].

Xiazmning asosiy xususiyati – uning simmetrik va assimetrik jihatlarni birlashtirishi. Bir tomondan, u matnga tartib, mukammallik bag'ishlaydi, ikkinchi tomondan, elementlarning o'zaro almashinishi natijasida kutilmaganlik va yangilik hissini uyg'otadi. Shu sababli xiazm she'riy nutqning ekspressivligini oshirishda muhim vosita sanaladi. She'riyat ritmi – bu

tovush, urg'u, bo'g'in va pauzalarining ma'lum tartibda takrorlanishidir. Xiazm bu tartibni yanada murakkablashtiradi, chunki u sintaktik qurilmalarning o'zaro almashinishini talab qiladi. Natijada ritmik inersiya yuzaga keladi: o'quvchi yoki tinglovchi birinchi qurilmaning ritmiga ko'nikadi, ikkinchi qismda esa uning aksi (teskarisi) berilishi bilan ritmik "burilish" sodir bo'ladi. Bu burilish she'rga dinamika va hayajon baxsh etadi.

A.Navoiyning:

Ko'zing ne balo qaro bo'lubtur

Kim, jong'a qaro balo bo'lubtur [6. 82].

Misralari bilan boshlanadigan g'azali boshdan oyoq xiazm qo'llangani bilan ajralib turadi. "Balo" va "qaro" so'zlari dastlabki oddiy tartibida ko'zning qoraligini ta'kidlash uchun bo'ysundirilgan. U "shunchalik", "nihoyatda" kabi so'zlarning o'rnida kelgan deyish mumkin. Ammo ularning o'zni almashgandan keyin, ikkinchi misrada mutlaqo boshqa ma'no va mazmun yuzaga keladi. "Qaro balo" baloning rangini emas, balki uning darajasini, dahshatini ifodalaydi.

Quyidagi baytda xiazm "davo" hamda "dard" so'zlari vositasida yaratilgan:

Majmu'i davoni dard qildi,

Dardingki, manga davo bo'lubtur.

Ishq ichra oning fidosi yuz jon,

Har jonki, sango fido bo'lubtur [8. 82].

Baytda "fidosi", "jon" so'zlari o'rin almashtirib qo'llangan. Shu tariqa shoir ma'noning yangi-yangi qirralarni kashf etishga muvaffaq bo'lgan. Birinchi misradagi "jon" "yuz" so'zi bilan qo'shilgan holatda ham "yuz kishi", ham "yuzta jon" ma'nolarini anglatadi. Keyingi misrada esa "jon", asosan, "shaxs", "kishi" ma'nosini anglatib kelgan. Bu shoir uchun o'zbek tilining o'ziga xos ifoda imkoniyatini ko'rsatishiga ham keng maydon ochib bergan.

Tahlil jarayonida xiazmning matn kompozitsiyasini tashkil etish, ritmik uyg'unlikni kuchaytirish va qofiya tizimini boyitishdagi ahamiyati ilmiy-nazariy manbalar hamda she'riy misollar asosida asoslab berildi. Olingan natijalar umumlashtirish va ilmiy xulosalar chiqarish metodlari yordamida tizimlashtirildi.

Tahlil va natijalar. Tilshunos olim I.Mirzayev ta'kidlaganidek, xiazmatik konstruksiyalarning semantik vazifalari antitetik (argument + kontrargument) va noantitetik (argumenargument) vazifalardan iborat [3. 37].

Demak, xiazm usuli yordamida bir kontekst doirasida o'zaro qarama-qarshi fikr yoki tishuncha ifodalovchi ikki nutqiy birlikni yuzaga chiqarish imkoniyati mavjud ekan, bu hodisa poetik nutq ko'rinishlarida qay tarzda amalga oshadi, degan savol tug'iladi. Misollar tahlili shuni ko'rsatadiki, xiazmatik konstruksiya asosida antiteza hodisasi yuzaga chiqsa, u o'ta murakkab ko'rinishda, bir yoki ikki bosqichli bo'lishi mumkin:

To'g'ridan qinvir qidirma,

Qinvirdan to'g'ri qidir. (Maqol)

Ushbu maqolda kuchli holatdagi xiazm usulidan foydalanilgan. Boshqacharoq aytganda, bu ko'rinishni leksik xiazm deb atash mumkin. Bunday xiazm usulini ta'minlovchi omil "to'g'ri" va "qinvir" so'zlarining har ikki komponent doirasida o'zaro o'rin va vazifa jihatidan almashinuvidir [2. 13].

Xiazmatik antiteza usuli xiazmni yuzaga chiqaruvchi komponentlar doirasida shakllanishi kerak. Xiazmni tashkil qiluvchi komponentlar o'zaro qarama-qarshilik ifodalovchi birliklarni o'zining tarkibiy qismlaridagi o'rnini, vazifasini almashtirgan holda, takroran ifodalashi kerak. Ana shundagina bunday murakkab uslubiy vositani xiazmatik antiteza, deb atash mumkin bo'ladi.

Ba'zi lingvistik ensiklopediyalarda xiazm usulining antiteza usuli bilan qo'shib ketishi "antimetabole" deb yuritiladi [4.21].

Xiazm til ifoda vositalariga ko'ra, ikki turga ajratib o'rganilgan:

1. Leksik xiazm. 2. Sintaktik xiazm.

Xiazm usulini leksik va sintaktik turlarga ajratib izohlash o'ta murakkab jarayondir. Leksik xiazm usulida funksional jihatdan almashgan komponentlar o'rtasida antiteza hodisasi yuzaga chiqadi. Leksik xiazm ba'zi adabiyotlarda xiazmatik takror atamasi bilan ham yuritiladi [5.209]. Leksik xiazmda gap bo'laklari o'z vazifasini o'zgartiradi. Bunday holatlarda, albatta, sintaktik jarayon gap ifodalagan umumiy lisoniy dalillarga murojaat etamiz:

Yeyish uchun yashash kerak emas,

Yashash uchun yeyish kerak. (Hikmatli ibora)

Sintaktik xiazm poetik vositaning nisbatan kamroq uchratiladigan ko'rinishi bo'lib, bunda ushbu vosita gapning leksik materialiga hech qanday ta'sir ko'rsatmaydi. Sintaktik darajada xiazm gap bo'laklari, so'z birikmalari yoki butun gaplarning o'rnini almashtirish orqali amalga oshadi. Bu esa she'riy nutqning tuzilishini oddiy nasriy gapga nisbatan murakkablashtiradi, lekin ayni paytda uni yanada ifodali qiladi. Xiazmning sintaktik funksiyasi ikki xil ko'rinishda namoyon bo'ladi: to'liq xiazm (A B / B A) va qisman xiazm (faqat ayrim elementlar o'rnini almashtiradi) [11.320]. Sintaktik xiazm she'rning grammatik qurilishiga ta'sir qilib, inversiya bilan birgalikda so'zlarning odatiy tartibini buzadi va she'riy tilni jonlantiradi. Xiazmning eng muhim jihatlaridan biri uning ma'no yaratishdagi roli. Elementlarning o'zaro almashinishi natijasida ular orasida yangi munosabatlar vujudga keladi: taqqoslash, qarama-qarshilik, sabab-oqibat, shart-natija kabi. Xiazm yordamida shoir bir tushunchani ikki xil tomondan ko'rsatishi, uni kengaytirishi yoki chuqurlashtirishi mumkin. Xiazmning semantik funksiyasi uning kognitiv potentsiali bilan ham bog'liq. U hayot, o'lim, muhabbat, vaqt kabi universal mavzularni ifodalashda, ayniqsa, samarali bo'lib, o'quvchini mulohaza qilishga undaydi. Butun bir she'r yoki katta she'riy parcha darajasida xiazm kompozitsion ramka vazifasini bajarishi mumkin. Ya'ni she'rning boshidagi va oxiridagi misralar o'zaro chatishgan holda takrorlanib, syujetni yopiq halqaga aylantiradi. Bu usul halqali kompozitsiya deb ataladi va

xiazmnining eng kuchli shakllantiruvchi funksiyalaridan biridir.

O'zbek mumtoz she'riyati xiazmgaga boy. Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab kabi shoirlar asarlarida bu figura nafaqat badiiy bezak, balki mazmuniy yukni ko'taruvchi vosita sifatida ishlatilgan.

Zamonaviy o'zbek she'riyatida xiazm ko'proq individual uslub sifatida namoyon bo'ladi. Abdulla Oripovda: "Olam – oyna, oyna – olam" – olam va ko'zgu o'rtasidagi aks etish munosabati, inson va tabiat birligi ta'kidlansa, Erkin Vohidovda: "Vatan – onam, onam – Vatan" – bu orqali vatan va ona tushunchalari sinonimlashadi. Har ikkala misol ham xiazmnining semantik va hissiy ta'sir kuchini yaqqol namoyish etadi.

Xulosa va takliflar. Xiazm she'riy matnning tashkil topishida ko'p qirrali va muhim funksiyalarni bajaradi. U ritmik, sintaktik, semantik va kompozitsion darajalarda ishlab, she'rga uyg'unlik, dinamiklik, chuqurlik va mukammallik bag'ishlaydi. O'zbek she'riyati, xususan, Navoiy, Bobur, Oripov, Vohidov kabi shoirlar ijodida xiazm o'zining yuqori badiiy salohiyatini namoyon qilgan. Poetikada xiazm yangi shakllarga kirib, an'anaviy va yangicha uslublarning sintezini aks ettirmoqda. Uni o'rganish nafaqat she'riyat nazariyasi, balki tilshunoslik, ritorika va estetika uchun ham dolzarbdir.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, xiazm she'riy nutqda sintaktik va semantik simmetriyani yuzaga keltiruvchi muhim poetik vositalardan biridir. Uning asosiy xususiyati til birliklarining teskari tartibda joylashuvi orqali badiiy ifodaning ta'sirchanligini, ritmik uyg'unligini va kompozitsion yaxlitligini ta'minlashdan iborat. Tahlillar xiazmnining nafaqat uslubiy bezak, balki ayrim hollarda qofiya va ohangdorlikni kuchaytiruvchi vosita sifatida ham xizmat qilishini ko'rsatdi. Xiazm yordamida she'riy matnda fikrning mantiqiy izchilligi, mazmunning ta'sirchanligi hamda poetik simmetriya kuchayadi. Shu bois u she'riyatning estetik qimmatini oshiruvchi muhim badiiy vositalardan biri hisoblanadi. Shuningdek, tadqiqot davomida o'zbek tilshunosligi va adabiyotshunosligida xiazm ko'proq stilistik yoki sintaktik hodisa sifatida o'rganilgani, uning qofiya tizimini shakllantirishdagi o'rni esa yetarli darajada yoritilmagani aniqlandi. Bu esa mazkur yo'nalishda yanada chuqurroq ilmiy izlanishlar olib borish zarurligini ko'rsatadi. Kelgusidagi tadqiqotlarda xiazmnining mumtoz va zamonaviy o'zbek she'riyatidagi qo'llanish xususiyatlarini qiyosiy jihatdan o'rganish, uning ritm, qofiya va intonatsiya bilan o'zaro bog'liqligini korpus lingvistikasi hamda lingvopoetik tahlil metodlari asosida tadqiq etish maqsadga muvofiq. Shuningdek, xiazmnining turkiy tillardagi ko'rinishlarini qiyosiy tahlil qilish ham ushbu soha rivojiga muhim ilmiy hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Квятковский А.К. Поэтический словарь –М.,1966. Стр. 325
- [2] Mamaziyayev O. X. O'zbek poetik nutqida xiazm va gradatsiya. Filol.fan. nomz... avtoref.– Farg'ona. 2004.
- [3] Мирзаев И.К. Проблемы лингвопоэтической интерпретации стихотворного текста: автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – Т., 1992.
- [4] Harris, Robert A. Writing with Clarity and Style: A Guide to Rhetorical Devices for Contemporary Writers. 2nd ed. New York: Routledge, 2018.
- [5] Galpern I.R. Stylistics. –M: Higher school, 1967, p. 209
- [6] Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с. (статья «Хиазм», с. 548).
- [7] 7. Navoiy, A. G'aro'yib us-sig'ar//Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. III jild.Toshkent:Fan,1988.–613 b
- [8] Boqijon To'xliyev, Bahodir Karimov, Komila Usmonova. Adabiyot. I qism. -Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. 82].
- [9] Boqijon To'xliyev. O'zbek adabiyoti. –Toshkent: O'qituvchi, 2000. 286 b.
- [10] Хазагеров Т.Г., Ширина Л.С. Общая риторика: Курс лекций. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1994. – 320 с. (раздел о фигурах, хиазм).11. Этимологический словарь русского языка / Под ред. А.Ф. Журавлёва. – М.: АСТ-Пресс, 2015. – Т. 4, статья «хиазм» (etimologik ma'lumot berilgan).

2021